

Спроба розгадати одну лексикографічну загадку

Але спочатку не про загадку, а про один факт,— лексикографічний, але факт, див.: *гніті́ти* — *гнічу́, гнітиш* [УОС: 184]. Що означає цей запис? Означає він, що дієслово *гнітити* в сучасній українській літературній мові має рухомий наголос — такий самий, як скажімо, дієслова *любі́ти* — *люблю́, любіши; робі́ти* — *роблю́, робиш; ході́ти* — *ходжу́, ходиш* тощо: дієслів із таким типом наголосу в сучасній українській мові багато. Зрозуміло, що вслід за кореневим дієсловом усі його префіксальні похідні мають то-тожний акцентний тип, див.: *загніті́ти* — *загнічу́, загнітиш* [УОС: 263]; *згніті́ти* — *згнічу́, згнітиш* [УОС: 303]; *нагніті́ти* — *нагнічу́, нагнітиш* [УОС: 444]; *підгніті́ти* — *підгнічу́, підгнітиш* [УОС: 587]; *пригніті́ти* — *пригнічу́, пригнітиш* [УОС: 673].

Що означає лексикографічний запис у вигляді *гніті́ти* — *гнічу́, гнітиш* із погляду способу наголошення інших особових словоформ теперішньо-майбутнього часу? Означає, що це дієслово, суфіксально наголошене в інфінітиві, має кінцево наголошену словоформу 1-ої особи однини *гнічу́*, а всі інші — кореневонаголошені, див.: *гнітиш, гнітить, гнітимо, гнітите, гнітять*; зрозуміло, що й це все стосується всіх префіксальних від нього похідних.

Чому, однак, ми завели мову про ці, такі очевидні, речі? Річ у тому, що читаючи українську поезію, ми раз-у-раз, і то постійно, натрапляємо на той повчальний для нас факт, що в живому мовленні дієслово *гніті́ти* має відмінні акцентні характеристики від тих, що їх подає сучасна лексикографія. Із великої кількості такого поетичного слововжитку наведемо задля ілюстрації до сказаного лише дещо; подаючи відповідний матеріал, ми дотримуватимемося хронологічного принципу, відобразивши при цьому традицію наголошування цього слова впродовж досить тривалого часу, див.: *Ростіть, цвітійте і добувайтеся волі, / Аби не знать ні гвалту, ні неволі, / Якій й тепер гнітять ярмом батьків...* [Стар.: 174]: *гнітять*; *Але таке життя гнітить, як віко трумне, / Як хворість зла, що ламле нашу путь...* [Стар.: 409]: *гнітить*; *Похилив він (цар Лазо — В. З.) голову на руки, — / Ой гнітить її тяжка скорбота...* [Стар.: 535]: *гнітить* — усі ці приклади взяті з творів М. Старицького (1840–1904). Див. ще: *Як важко маячня гнітить! / Який мутний гірський цей нарис! / Торкатись скрипки стільки літ / І не пізнати струн цих зараз!*

[Тисяч.: 415] — це Б. Якубський (1889–1945): *гнітіть*; *Ой скажіть мені, скажіть, / Любі мої сестри, браття: / Що в житті вас так гнітіть? / Чом нема у вас завзяття?* [Тич.: 323] — це П. Тичина (1891–1967): *гнітіть*; *Брати, заслонимо шаблями / Ми рідний край від москалів: / Рука Петрова, ніби камінь<, > / Гнітіть України синів* [Дараган: 84] — це Ю. Дараган (1894–1924): *гнітіть*; *Гнітіть каміння поверхове / І тисне, як тягар. / ... І все ти знаєш: ти не бранець, / Ти носиш віщий дар* [Малан.: 518] — це Є. Маланюк (1897–1968): *гнітіть*; неодноразово тотожно, як кінцевонаголошене, наголошує це дієслово й М. Орест (1901–1963), див.: *Безжалньні мислі осяйного чола / Вже не гнітять. Погас безславний гнів, / Що мудрий спокій невситимо тьмив / І душу гнав в тісне і мертве коло* [Орест: 57]: *гнітять*; *Днів тіні йдуть — без барви, без лиця, / Життя гнітить, мов книга беззмістовна — / Її не хоче серце, скуки повне, / Але читати мусить до кінця* [Орест: 100]: *гнітіть*; *І як згадаю я про все колишнє, / Мене чуття гнітять / Гірке і безпотішне, / І давнє горе знов мене болить* [Орест: 253]: *гнітіть*. Не один раз бачимо дієслово гнітити кінцевонаголошеним у В. Мисика (1907–1983), див.: *Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі, / Що вмерти мушу я, що строки в нас малі: / Того, що суджено, боятися не треба. / Боюсь неправедно прожити на землі* [Мисик: 148]: *гнітять*; *Нещасне прагнення — горнути все під бік — / Нітрохи не гнітить його душі живої, / І всі думки його — не про війну й двобої, / А про вітчизний лан, про власний двір і тік* [Мисик: 302]: *гнітіть*; *Нащо, люди, лан орать / Для панів, що вас гнітять?* [Мисик: 422]: *гнітять*. Те саме бачимо й у Г. Кочура (1908–1994), див.: *Бідність найгірше гнітить благородного мужа, о Кірне, / Гірше, як старість важка, гірш, як пропасниця зла* [Кочур: 35]: *гнітіть*; *Щоб мертвого належно шанувати, / Хай грає музика військова. / Зібрати трупи. На полях війни / Їм місце, але тут — гнітять вони* [Кочур: 540]: *гнітять*. І нарешті — з М. Лукаша (1919–1988), див.: *Гнітить моє життя немилосердна змора — / Якись страшні вовки за мною все в гоньбі, / А я кривавлюся і гину у ганьбі, / Палаючий Содом, розвержена Гоморра!* [Лукаш: 232]: *гнітіть*; *Гнітять чорні сни / Моє існування: / Бажання, засни! / Засни, існування!* [Лукаш: 259]: *гнітять*.

Ми, отже, маємо неодноразово зафіксовані кінцевонаголошені словоформи *гнітіть* (3-я особа однини) і *гнітять* (3-я особа множини) дієслова *гнітіти*, що однозначно вказує на те, що воно наголошується за такою схемою: *гнітіти* — *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть, гніти́мо, гніти́те, гніта́ть*, тобто, виходить, дієслово *гнітіти* є насправді кінцевонаголошеним — так само, як, скажімо, дієслова *простіти* — *прощу́, прости́ши, прости́мо, прости́те* [УОС: 703]; *сиротіти* — *сирочу́, сироти́ши, сироти́мо,*

сиротимé [УОС: 793]; *холості́ти* — *холощу́, холості́ш, холостимó, холоститé* [УОС: 946] та багато ін.

І ось що цікаве й показове в українській культурі: у сучасній українській лексикографії дієслово *гні́тити* послідовно й без будь-яких хитань трактоване як таке, що має рухомий тип наголосу — *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть... гні́тять*, а в сучасній українській поезії дієслово *гні́тити* послідовно й без будь-яких хитань уживане як таке, що є кінцевонаголошеним за схемою *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть... гні́тять*. Дуже характерно: живе мовлення не є зобов'язуючим для лексикографії, а лексикографічні дані, виглядає, не є авторитетними для носіїв сучасної української літературної мови. Про таку культурну ситуацію можна сказати: мова існує сама по собі і лексикографія існує сама по собі, не маючи між собою нічого спільного.

Та мовець потребує говорити, і є ще такі мовці, що хотіли б говорити правильно. Тож як же воно буде — правильно? Гадаємо, той, хто вміє слухати й чути, погодиться з нами, що в живій українській мові нині дієслово *гні́тити* є кінцевонаголошеним, тобто має особову парадигму теперішнього часу *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть... гні́тять*: не випадково в усіх випадках наведених нами зразків живого (поетичного) мовлення воно має саме цей акцентний тип. Чому ж тоді у словниках сучасної української літературної мови інакше? Поза сумнівом, це доречно в цій ситуації запитання — і ми спробуємо знайти на нього адекватну відповідь, тобто, як обіцяли, спробуємо розгадати цю лексикографічну загадку.

З усіх найновіших словників сучасної української літературної мови ми процитували поки що один, однак насправді всі вони щодо цього дотримуються одного погляду, напр.: *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши* [СВН: 40; ПС: 121; СН: 60]; *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши, гні́тять* [Бур.: 100]; *загні́тити* — *загнічу́, загні́тиши, загні́тять* [Бур.: 144]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши, нагні́тять* [Бур.: 232]; *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши* [Івч.: 100]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши* [Івч.: 260]; *пригні́тити* — *пригнічу́, пригні́тиши* [Івч.: 369] — це дані п'яти словників авторства трьох учених. Зрозуміло, що лексикографічна оцінка акцентного стану слова в найновіших словниках спирається на дані їхніх попередників; наведемо тут приклади з двох таких авторитетних джерел: *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши* [УЛВН: 135]; *загні́тити* — *загнічу́, загні́тиши* [УЛВН: 206]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши* [УЛВН: 346]; *гні́тити* — *гнічу́, гніти́ши, гніти́ть, гні́тять* [Погр.: 140]; *загні́тити* — *загнічу́, загні́тиши загні́ти́ть, загні́тять* [Погр.: 205]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиши, нагні́ти́ть, нагні́тять* [Погр.: 350]. Та що там казати! В академічному «Словнику української мови» бачимо все ті ж характеристики,

див.: *гніті́ти* — *гнічу́*, *гнітиши* [СУМ II: 96]; *загніті́ти* — *загнічу́*, *загнітиши* [СУМ III, 81]; *згніті́ти* — *згнічу́*, *згнітиши* [СУМ III, 516]; *нагніті́ти* — *нагнічу́*, *нагнітиши* [СУМ V: 50]; *підгніті́ти* — *підгнічу́*, *підгнітиши* [СУМ VI: 414]; *пригніті́ти* — *пригнічу́*, *пригнітиши* [СУМ VII: 592]. Ще раніше такі ж характеристики були зафіксовані в «Українсько-російському словнику», див.: *гніті́ти* — *гнічу́*, *гнітиши* [УРС I: 338]; *загніті́ти* — *загнічу́*, *загнітиши* [УРС II: 31]; *згніті́ти* — *згнічу́*, *згнітиши* [УРС II: 199]; *нагніті́ти* — *нагнічу́*, *нагнітиши* [УРС II: 578]; *підгніті́ти* — *підгнічу́*, *підгнітиши* [УРС III: 366]; *пригніті́ти* — *пригнічу́*, *пригнітиши* [УРС IV: 342]. Різниця між цими двома джерелами та, що в останньому є ще таке дієслово з рухомим наголосом: *розгніті́ти* — *розгнічу́*, *розгнітиши* [УРС V: 100], яке згодом чомусь було зафіксоване з кінцевим наголосом, див.: *розгніті́ти* — *розгнічу́*, *розгніти́ши* [СУМ VIII: 650], що контрастує з акцентними характеристиками всіх інших утворень цього кореня, у тому числі й самого кореневого дієслова. Ця очевидна суперечність, однак, була згодом знята таким чином, що дієслово *розгніті́ти* словники сучасної мови перестали фіксувати; тож настала ера, коли всі префіксальні кореневого *гніті́ти* вслід за ним самим були потрактовані як такі, що мають рухомий наголос, — характеристика, яку ми констатували як виключну в найсучасніших словниках, див.:

гніті́ти — *гнічу́*, *гнітиши* [ОС₇₇: 150; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
загніті́ти — *загнічу́*, *загнітиши* [ОС₇₇: 221; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
згніті́ти — *згнічу́*, *згнітиши* [ОС₇₇: 257; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
нагніті́ти — *нагнічу́*, *нагнітиши* [ОС₇₇: 382; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
підгніті́ти — *підгнічу́*, *підгнітиши* [ОС₇₇: 513; ОС_{94...}; ОС_{99...}];
пригніті́ти — *пригнічу́*, *пригнітиши* [ОС₇₇: 595; ОС_{94...}; ОС_{99...}].

Звертаючись до відповідних даних «Словаря української мови», можна не сумніватися, що саме вони лягли в основу цих акцентних характеристик, див.:

гніті́ти — *гнічу́*, *гнітиши* [Грінч.^I: 294];
загніті́ти — *загнічу́*, *загнітиши* [Грінч.^I: 27];
згніті́ти — *згнічу́*, *згнітиши* [Грінч.^I: 139];
нагніті́ти — *нагнічу́*, *нагнітиши* [Грінч.^I: 477];
погніті́ти — *погнічу́*, *погнітиши* [Грінч.^I: 232];
пригніті́ти — *пригнічу́*, *пригнітиши* [Грінч.^I: 411];
угніті́ти — *угнічу́*, *угнітиши* [Грінч.^I: 314].

Поza сумнівом, що дані «Словаря» визначальним чином вплинули із самого початку на трактування тут літературної норми, коли прийшов час її формувати, див.: *гніті́ти* — *гнічу́*, *гнітиши* [Голоск.: 78]; *загніті́ти* — *загнічу́*, *загнітиши*, *загніть* [Голоск.: 125]; *пригніті́ти* — *пригнічу́*, *пригнітиши*

[Голоск.: 317]. Тому тим більше зацікавлення в охочого може викликати двонаголошене *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиш* [Голоск.: 224], що означає, що це дієслово вагається у виборі ним свого акцентного типу між рухомим *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиш, нагні́тять...* *нагні́тять* і кінцевонаголошеним *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиш, нагні́тять...* *нагні́тять*. Однак як може з'явитися кінцевий наголос лише в одному з ряду префіксальних спільнокоренових — і це при тому, що й коренева має рухомий наголос?

Тут можна безпомилково припустити, що кінцевий наголос для цих дієслів є не інноваційним, а, навпаки, — прослідком первісної їхньої акцентної характеристики; зрозуміло, насамперед самого кореневого дієслова, чому ми маємо не одне підтвердження, див.: *гні́тити* — *гнічу́, гні́тиш, гні́тять, гні́тять* [Огієнко: 86]. Простежмо за акцентними характеристиками цього слова в хронологічному порядку: *гні́тити* — *гнічу́, гні́тиш* [Ізюм: 100]; *гні́тити* — *гнічу́, гні́тиш* [Ізюм: 112]; *нагні́тити* — *нагнічу́, нагні́тиш* [Ізюм: 275]; *пригні́тити* — *пригнічу́ (їс!), пригні́тиш* [Ізюм: 598], але *загні́тити* — *загнічу́, загні́тиш* [Ізюм: 409] і *пригні́тити* — *пригнічу́, пригні́тиш* [Ізюм: 601]. Особливу увагу ми хочемо звернути на словникову статтю *подрумянивають, подрумянить* — (хлеб, куличи) *загні́чувати* — *загні́чую, загні́чуєш, загні́тити* — *загнічу́, загні́тиш* [Ізюм: 409]. Адже саме в цьому семантичному контексті бачимо дієслово *гні́тити* з тотожними акцентними характеристиками у «Словарі української мови», див.: *гні́титися* — *гні́чу́ся, гні́тишся*. *Хліб гні́титься. Паска ніяк не гні́титься* [Грінч. І: 294]: може, у цьому значенні слово й справді має рухомий наголос? Щоправда, згодом лексикографія цього не підтверджує, див.: *подрумянивають, подрумянить* — *гні́тити (гнічу́, гні́тиш)* [РУС₃₇: 556], що бачимо ще раз: *гнести* — *гні́тити (гнічу́, гні́тиш)* [РУС₃₇: 117], однак далі — інакше: *подавлять, подавить* (угнетать) — *пригні́тити, пригнічу́, пригні́тиш* [РУС₃₇: 544]; *тяготить* — *гні́тити (гнічу́, гні́тиш)* [РУС₃₇: 809]; *угнетать* — *гні́тити, гнічу́, гні́тиш* [РУС₃₇: 814]; *удручать, удручить* — *пригні́тити, пригнічу́, пригні́тиш* [РУС₃₇: 819]: тут складається враження (і навіть переконання), що насправді серед цих утворень семантичний фактор не має жодного впливу на вибір ними акцентного типу; відмінні ж акцентні характеристики цих слів у лексикографічному джерелі є наслідком ординарного нерозуміння лексикографом уже навіть не характеру їхнього наголошення, а самої його природи в дієсловах. Далі таке враження (переконання) тільки посилюється; щоправда, спочатку може скластися враження, що акцентні характеристики всіх утворень тут вирівняні за рухомим акцентним типом, див.: *давить* (угнетать) *гні́тити (гнічу́, гні́тиш)* [РУС₄₈: 90]; *подавлять, подавить* (удручать) — *гні́тити (гнічу́, гні́тиш)*

[РУС₄₈: 435]; *преследовать* (удручать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС₄₈: 501]; *стеснять* (подавлять) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС₄₈: 677]; *тяготить* (угнетать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС₄₈: 714]; *угнетать* (удручать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС₄₈: 720]; *удручать, удручить* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС₄₈: 724] і *подрумянивать, подрумянить* — *підгнітіти, підгнічу́, підгнітиш* [РУС₄₈: 449]. Однак тут же бачимо й випадок, коли це слово, на думку лексикографа, є кінцевонаголошеним, див.: *гнести* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС₄₈: 81]. Тим часом слово української мови *гнести* — *гнету́, гнетéш*, за свідченням «Словаря української мови» (в академічному «Словнику української мови» воно відсутнє), має значення «тиснути», «пресувати», «нагнітати» [див.: Грінч.¹Г: 294], тобто є синонімом дієслова *гнітити* у значній частині його значень; за ілюстрацію тут візьмімо хоча б таке з творчості класика української літератури П. Грабовського: *Людина єсьм... мене гнітуть слаботи; / Я чую їх, не сила ж утекти; / Нікчемні мрії, суєтні турботи / Скули кругом, мов ретязем, кати* [Гр. Г: 114]. Тож у джерелі міститься явна непослідовність: *гнітіти* — *гнічу́, гнітиш* і *гнітіти* — *гнічу́, гнітиш*: те, що спершу здавалося принаймні впорядкуванням (хоч і сумнівним із погляду відповідності мовним реаліям), виявилось початком, як уже сказано, ще більшої хаотизації акцентних характеристик цього дієслова в лексикографічних джерелах сучасної мови.

Уже хронологічно наступне джерело помітно міняє оцінку акцентного стану цього слова в сучасній українській мові. Насамперед прикметним тут є те, що змінена акцентна характеристика дієслова, яке щойно було предметом нашої спеціальної уваги, див.: *гнести* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС¹Г: 247], що з цього часу проводиться послідовно в усіх наступних словниках цього типу, див.: *гнести* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС²Г: 297; РУС³: 182]; те саме тут же в усталених зворотах, див.: *тоска гнетет* — *нудьга гнітить* [РУС¹Г: 247; РУС²Г: 297] і *горе гнетет* — *горе гнітить* [РУС³: 182]. Та чи свідчить це про стабілізацію — не наголосу слова — оцінок його в лексикографії? Див.: *давить* (угнетать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС¹Г: 271; РУС²Г: 327; РУС³: 201]; *подрумянивать, подрумянить* — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС¹Г: 535; РУС²Г: 655; РУС³: 819]; *преследовать* (удручать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС¹Г: 688; РУС²Г: 840; РУС³: 940]; *удручать, удручить* (огорчать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС¹Г: 522; РУС²Г: 635; РУС³: 1249]. Однак разом із цим тут же бачимо й такі оцінки акцентного стану цього (багатозначного, але ж одного!) слова, див.: *тяготить* (угнетать) — *гнітіти* (*гнічу́, гнітиш*) [РУС¹Г: 493; РУС²Г: 601; РУС³: 1230]. Звичайно, тут варто повернутися до попереднього: *угнетать, угнести* — *гнітіти*,

гнічу́, гнітиши (див. вище). На тому ще не кінець: в одному випадку слово, як виявляється, може також бути двонаголошеним, див.: *подавлять, подавить* (удручать) — *гнітіти (гнічу́, гнітиши і гнітіши* [РУС¹П: 496; РУС²П: 608] і також: *подавлять* (удручать) — *гнітіти, гнічу́, гнітіши* [РУС³: 801]; нагадаємо: це поєднується з цим: *удручать, удручить* — *гнітіти, гнічу́, гнітиши* (див. вище). Не обійшлося тут, однак, без нових змін акцентних характеристик цього слова — і знову тільки в одному випадку, жодної підстави для чого ніяк не вдається виявити, див.: *стеснять, стеснить* (подавлять) — *гнітіти (гнічу́, гнітіши)* [РУС¹П: 390; РУС²П: 477], але *стеснять, стеснить* (подавлять) — *гнітіти, гнічу́, гнітиши* [РУС³: 1154]. І ще раз нагадаємо недавно представлене: *подавлять, подавить* — *гнітіти, гнічу́, гнітиши і гнітіши* (див. вище). Що тут сказати? Що тут скажеш?! Та все ж найцікавіше бачимо в цьому випадку: *угнетать, угнести* (перен.: удручать) — *гнітіти (гнічу́, гнітиши)* [РУС¹П: 509; РУС²П: 620; РУС³: 1241], але після цього в останньому джерелі в усталеному звороті (у попередніх джерелах цього не було): *угнетают заботы* — *гнітять* (sic!) *турботи* [РУС³: 1241]. Ще раз переконуємося, що сучасний лексикограф не розуміє самої природи позначуваного ним дієслівного наголосу. Чи можливо це? Відомо, що риторичні запитання відповіді не потребують.

Тим часом подивимося на проблему ще під одним кутом зору. Досі ми цитували переважно російсько-українські словники, що, крім іншого, дало нам можливість збагнути всі семантичні відтінки українського дієслова *гнітити*, яке, як ми вже побачили, дивовижним чином, залишаючись єдиним словом, може бути носієм чи не всіх можливих для дієслів такого дієслівного класу акцентних типів (на сторінках словників), нерідко до того ж міняючи свої акцентні характеристики від словника до словника. Як же схарактеризоване це слово у зворотних — українсько-російських словниках? Як справді єдина лексема — з єдиним наголосом у всіх його семантичних відтінках, напр.: *гнітіти (гнічу́, гнітиши)* 1) *гнести; угнетать, удручать, давить, тяготить*, (реже) *стеснять* (приводить в подавленное состояние); (не оставляют в покое) *преследовать*; 2) (давить своей тяжестью, жать) *гнести*; 3) (делать поджаристим) кул. *подрумянивать* [УРС₉₀: 130]. Безперечно, це цілком відповідає мовним реаліям: слово, хай і багатозначне, не може мати різних акцентних характеристик.

Та чи справді слово *гнітіти* в сучасній українській мові має рухому акцентну парадигму *гнічу́, гнітиши... гнітять*, як це подають сучасні словники, а не кінцевонаголошену *гнічу́, гнітіши... гнітять*, яку засвідчують численні випадки літературного мовлення? Здається, чимало фактів сучасного живого мовлення переконливо доводять, що насправді це дієслово є кінцевонаголошеним — без варіантів. Хаос, що наростає, у словниках сучасної української

мови, — не випадковий: реальна акцентна характеристика його в живій мові — кінцевонаголошеність, яка постійно дає про себе знати всупереч механічно відтворюваної із словника у словник його уявної акцентної характеристики як нібито дієслова з рухомим наголосом. Нашим безсумнівним переконанням є, що словники сучасної мови відображають у цьому випадку не так живе мовлення, як лексикографічну традицію, що почалася з помилкових характеристик акцентного стану цього дієслова у «Словарі української мови», де воно вперше потрактоване як таке, що має рухомий наголос.

Тим часом з'ясовуємо ще один цікавий і дотичний до нашої проблеми факт. Упорядник «Словаря української мови» Б. Грінченко (1863–1910) є, крім іншого, ще й відомим поетом. І от у його віршах дієслово *гнітити* в усіх відомих нам випадках справді наголошується за рухомим акцентним типом — так само, як воно з цього погляду схарактеризоване й у словнику, див.: *Коли ти хочеш, щоб твої спів / Нам серце й душу зворушив, / Співаче рідний, то співай / Про нещасливий рідний край, / Про те, як гнітять нас вони, — / Щоб наша безліч мук і лих / В піснях озвалася твоїх* [Грінч.²I: 88]: *гнітять*; *У тяжкому лихолітті / Вироста Матільда гожа: / Тяжко гнітить рідну Кубу / Здавна вже рука ворожа* [Грінч.²I: 96]: *гнітить*; *Дурити — от!.. Це — красти право жити! Оце і є те саме, що мене Обурює та гнітить нестерпуче!* [Грінч.²II: 378]: *гнітить*. Очевидно, таке наголошення слова в індивідуальному мовленні Б. Грінченка відображає його наголошування в якійсь говірці, що своїми певними особливостями з різних причин мала на нього визначальний у цьому випадку вплив — настільки, що він не помітив його явно периферійного характеру в українській загальнонародній мові; у Грінченка-поета бачимо це слово й у безсумнівному діалектному звучанні, див.: *Хай темрява давить, недоля хай гніте! / Хоч, може, того ми й не вздрим, / Як згине те все, та уздрять наші діти / Ту волю, що виборем їм!* [Грінч.²I: 36]: *гніте (гнітить)*. І тут ми бачимо підтримку такому мовленню з боку літературного ровесника й земляка (для нас це важливо відзначити суто з мовознавчого погляду) Б. Грінченка відомого поета-засланця П. Грабовського (1864–1902); крім того, обидва діячі були у близьких стосунках, які підтримували регулярним листуванням, див.: *Нас мордують однакові муки, / Гнітить душу однаковий жаль; / Ось чого, друже милий мій, руки / Простягаю до тебе я вдаль* [Граб. I: 518]: *гнітить*; *Ти в чужину несеш, човне, / Одинокого пловця: / Моє серце слізьми повне, / Щось важке, щось невимовне / Гнітить душу без кінця* [Граб. I: 604]: *гнітить*. Але П. Грабовський, політичний засланець, рано був відірваний від звичного для нього діалектного оточення, тому в нього переважає в цьому випадку

загальнонародний тип наголошування цього дієслова, див.: *В самотині сидить нудно, / Сум росте щодалі більш; / Вийдеш з хати, глянеш — людно, / Та журба гнітить ще гірш* [Граб. I: 622]: *гнітїть; Не билину в степу / При дорозі-шляху, / В південь спека в'ялить: / В молодого співця / З туги серце болить; / Горє душу гнітить, / Як могила мерця* [Граб. II: 194]: *гнітїть; Як камїнь<, > гнітїть мене думка: що доля / З тобою кїнець кінцем зробить? / Прилипли до тебе і лїнь і сваволя, — / Хто ледарю в злиднях пособить?* [Граб. II: 507]: *гнітїть.*

Стає, гадаємо, зрозуміло: немає жодних серйозних підстав для сумнівів у тому, що в сучасній українській мові є кінцевонаголошене дієслово *гнітити* — *гнічу, гнітиши, гнітїть, гнітимо, гнітите, гнітять*, що закономірно передає свої акцентні характеристики й усім своїм префіксальним похідним. Нерозуміння чи ігнорування цього мовного факту веде, як бачимо, до хаосу у словниках сучасної української літературної мови, закономірним наслідком якого є хаотизація сучасного літературного мовлення, а там — і руйнування української мови ще в одному з сегментів її системи. Чи не пора покласти цьому край? А чи хаос і надалі триватиме?

Джерела

- Бур.** Бурячок А. А. Орфографічний словник. — К., 2002.
- Голоск.** Голоскевич Г. Правописний словник. — Нью-Йорк — Париж — Сідней Торонто — Львів, 1994.
- Граб.** Грабовський Павло. Зібрання творів у трьох томах. — К., 1959.
- Грінч.¹** Словарь української мови: В 4-х томах / Упорядкував Б. Грінченко. — К., 1907–1909.
- Грінч.²** Грінченко Борис. Твори в двох томах. — К., 1990–1991.
- Дараган** Дараган Юрій. Срібні сурми. — К., 2004.
- Івч.** Івченко Анатолій. Новий орфографічний словник української мови. — Львів, 2002.
- Ізюм.** Ізюмов О. Російсько-український словник. — К., 1926.
- Кочур** Кочур Григорій. Друге відлуння. Переклади. — К., 1991.
- Лукаш** Лукаш Микола. Від Боккаччо до Аполлінера. Переклади. — К., 1990.
- Малан.** Маланюк Євген. Поезії. — Львів, 1992.
- Мисик** Мисик Василь. Захід і Схід. Переклади. — К., 1990.
- Огієнко** Огієнко І. Український стилістичний словник. — Львів, 1924.
- Орест** Орест Михайло. Держава слова. — К., 1995.
- ОС₇₇** Орфографічний словник української мови. — К., 1977.
- ОС₉₄** Орфографічний словник української мови. — К., 1994.

ОС ₉₉	Орфографічний словник української мови. — К., 1999.
Погр.	Погрібний М. І. Орфоепічний словник. — К., 1984.
ПС	Головащук С. І. Правописний словник. — К., 1999.
РУС ₃₇	Російсько-український словник. — К., 1937.
РУС ₄₈	Русско-украинский словарь. — Москва, 1948.
РУС ¹	Російсько-український словник: В 3-х томах. — К., 1969.
РУС ²	Російсько-український словник: В 3-х томах. — К., 1980–1981.
РУС ³	Російсько-український словник. К., 2006.
СВН	Головащук С. І. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. — К., 1995.
СН	Головащук С. І. Словник наголосів. — К., 2003.
Стар.	Старицький Михайло. Твори у восьми томах. Том перший. Поетичні твори. — К., 1963.
СУМ	Словник української мови: В 11-ти томах. — К., 1970–1980.
Тисяч.	Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі. — К., 1995.
Тич.	Тичина Павло. Золотий гомін. Вибрані твори. — К., 2008.
УДВН	Українська літературна вимова та наголос. — К., 1973.
УОС	Український орфографічний словник. — К., 2008.
УРС	Українсько-російський словник: В 6-ти томах. — К., 1953–1963.
УРС ₉₀	Українсько-російський словник. 7-е видання. — К., 1990.

Vasyl ZADOROZHNYI

An attempt to solve one lexicographic riddle

The article is devoted apparently to partial lexicographic problem — the stressing of the verb of the Ukrainian language *гнітити* and correspondingly to different prefixal derivatives from this root. The fact is that dictionaries of the modern Ukrainian standard language interpret this word as having mobile accent paradigm with stressing scheme *гніті́ти* — *гнічу́, гні́тиш... гні́ять*. Meanwhile in living speech this verb generally has the final accent with stressing scheme *гніті́ти* — *гнічу́, гніті́ш... гні́ять*. According to corresponding language material, taken from poetic works of the prominent Ukrainian poets of XIX–XX centuries, the author states that this verb is actually finally stressed. To our opinion such a fact throws light on the stated problem that as verb exactly with mobile stress В. Hrinchenko — the compiler of «*Словаря української мови*» (*Dictionary of the Ukrainian language*) uses in its poetic works, in which he repeated the same accent characteristic for him. This is only the ground and reason for chaotization of the stress in root *гнітити* as well as in its prefixal derivatives, when these characteristics are combined in some modern lexicographic sources. It seems as though partial problem reveals negative features of the modern Ukrainian lexicography in general.